

КОСМОПОЛІТИЗМ: ЙОГО ПРИЧИНИ ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ

Постановка проблеми. Космополітизм і пов'язані з ним поняття (глобалізація, мультикультуралізм, громадянство, патріотизм, націоналізм, інтернаціоналізм) широко обговорюються в соціально-філософських, політичних та інших наукових дослідженнях. Різноманітність джерел, багатоманітність точок зору, які часто мають суперечливий характер щодо поняття космополітизму, є стимулом для обговорення того, що таке космополітизм і чому він може бути світоглядним принципом. Це породжує дискусії і вимагає неабияких зусиль дослідників щодо уточнення значення космополітизму. Підґрунтя для повернення до цієї проблематики створюють сучасні тенденції світової та регіональної політичної інтеграції, розвиток наднаціональних структур, утвердження концепції міжнародної правосуб'єктності особистості, зростання масштабів міграційних процесів, формування інформаційного суспільства та нових засобів комунікації, розповсюдження уніфікованих стандартів культури.

Метою статті є спроба концептуалізації феномена космополітизму як світоглядного принципу та ідеології, розкриття його природи й сутності відповідно до становлення та розвитку цього поняття.

Для досягнення мети поставимо такі **завдання**:

- дослідити історію феномену космополітизму;
- спробувати концептуалізувати феномен космополітизму;
- розкрити сутність, природу та поняття космополітизму.

Виклад матеріалу. Космополітичний світогляд має тривалу історію формування та розвитку: від Античності до Нового часу та сьогодення. Поняття "космополітизм" походить від грецьк. kosmopolites, яке у свою чергу складається з kosmos (всесвіт) та polites (громадянин). Упродовж століть його зміст збагачувався як у політичному, так і культурному плані. Слідом за Епітетом Цицерон охоче цитував Сократа, який проголошував себе громадянином світу. Цей термін вперше використано кініками та стоїками. Зокрема, його приписують Діогену, який вважав, що не існує єдино правильних норм поведінки, яка могла б бути досконалою. Космополітизм Діогена мав радикальний характер, оскільки передбачав відмову від культури, мистецтва, науки, держави, родини.

У стоїків (Зенон, Хрисип), філософія яких почала формуватися у період створення імперії Олександра Македонського і розквіту Римської імперії, космополітичні ідеї постають як елемент цілісної концепції, хоча античний космополітизм не містив принципів універсалізму, які чітко були помітні в християнській доктрині. Наскільки пов'язані християнський світогляд і космополітизм – питання складне. Космополітичний характер християнства виявився у перших священних текстах, починаючи з Послання апостолів. У подальшому космополітичні погляди поступово втрачали релігійну складову і набували політичного (роздуми А. Данте про "загальний світ" у творі "Про монархію"), а пізніше і гуманістичного (Еразм, Г. Гроцій) контексту. На початку XVIII ст. термін "космополітизм" став широковживаним. Його використовували у назвах своїх романів Ф. де Монброн у Франції та К. Віланд у Німеччині, а космополітами вважали себе Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Д. Дідро і Д. Юм.

У Новий час космополітичні заклики (тією чи іншою мірою) асоціювалися з ідеєю загального світу та всесвітньої федерації держав, але не заперечуючи державність як таку, оскільки держава розглядалася як необхідний інструмент формування єдиного ринку і водночас як загроза ринковій свободі. За словами класика економічної науки А. Сміта, у торгівлі немає Вітчизни, він може оселитися у будь-якій країні. Батьківщина знаходиться там, де він примножує свій прибуток. Одним з найвідоміших прихильників космополітичного світогляду був І. Кант. У своїх працях "Ідея загальної історії у всесвітньогромадянському плані" та "До вічного миру" (яка була попередницею сучасних глобалістичних концепцій) він захищав космополітичну позицію. Історія, за твердженням І. Канта, рухається у бік досягнення "всесвітньогромадянського стану", у напрямку створення правового порядку у всесвітньому масштабі. Вічний мир, на його думку, – це кардинальна задача, що стояла перед державами; ціль всесвітньоісторичного прогресу.

Ідеї всесвітності відображені й в праці О. Конта "Система позитивної політики". Він вважав суспільство органічною єдністю всього людства, поєднаного ідеєю всезагальної згоди. Воно постає як цілісна органічна система, в якій всі складові об'єднані сталим функціонуванням всезагального цілого. Автор називає людство єдиною істинно великою істотою. Організмемну теорію соціуму О. Конта підтримали Г. Спенсер, Т. Парсонс та Г. Гресф, який індивідів і суспільство уподібнював клітинам людського тіла та всьому організму, між якими не існує абсолютного антагонізму. Вони пов'язані спільними відносинами, тотожними інтересами та співвідношенням, завдяки якому тільки їх союз і є організмом, який має функціонувати у своїй єдності. Подібні отождження знаходимо в працях К. Маркса та Ф. Енгельса, де зазначається, що протилежність людини та суспільства є лише уявною, оскільки одна з її сторін, так зване "всезагальне", постійно породжується іншою стороною, приватним інтересом, а не протистоїть йому як самостійна сила. Таким чином, XIX ст. продемонструвало як зростання національних і націоналістичних течій, так і розвиток космополітизму.

У XX ст. комуністичний проект передбачав стирання національних кордонів і відмінностей та подолання економічної нерівності, створення справжнього міжнародного співтовариства за побудови безкласового суспільства. Проте, на думку О. Логінова, Радянський Союз не став першою космополітичною державою в історії. Виходячи з історичної логіки, він продовжив традиції імперського суверенітету. При цьому космополітизм вважався небезпечною і неприпустимою ідеологією. "Космополітизм" оголошувався реакційним, антипатріотичним, буржуазним світоглядом, що лицемірно визнавав своєю батьківщиною весь світ і заперечував цінності національної культури. Новим ідеологічним гаслом стала ідея "соціалістичного космополітизму", який нічого спільного не мав з буржуазним космополітизмом і принципово відрізнявся від останнього. У Радянському Союзі в цей період поняття батьківщини звужувалося до поняття соціалістичної Вітчизни, а, з іншого боку, воно розширювалося за рахунок світової соціалістичної революції. Світовий соціалістичний порядок передбачалося створити за допомогою гегемонії Радянського Союзу, використовуючи різні засоби і способи.

Вбачається, що немає жодної філософської концепції, сутність якої була б перевернута в XX ст. так, як сутність космополітизму. Той факт, – зазначає відомий німецький соціолог та філософ У. Бек, – що він виявився забутиим, зазнав чимало видозмін і принижень, перетворившись у лайливе слово, слід віднести на рахунок його мимовільної асоціації з Голокостом і сталінським ГУЛАГом. У колективній системі символів епохи нацизму "космополітизм" був синонімом смертного вироку. Всі жертви запланованого масового винищення зображувалися "космополітами". Не дивно, що і саме слово стало жертвою подібної долі. Нацисти говорили "євреї", маючи на увазі "космополіт"; сталіністи говорили "космополіт", маючи на увазі "євреї". Внаслідок цього і до сьогодні у багатьох країнах "космополіт" ставлять в один ряд з проїдисвітями, ворогами і паразитами, яких можна або навіть потрібно демонізувати, виганяти і знищувати.

Інтерес до космополітизму породив три тенденції. По-перше, космополітизм трактується у негативному сенсі. По-друге, він, навпаки, інтерпретується у позитивному плані, але з прагматичної точки зору, як мобільність, відсутність коренів, відкритість щодо іншого способу життя і відрив від національної держави. Ця тенденція, як правило, асоціюється з космополітичними поглядами певного класу людей (професійно-управлінські групи, маргінали, вільні і безрідні люди певного соціального стану, що не стурбовані інтересами до нації/держави). Третя важлива тенденція також схвалює космополітизм, але вона відрізняється від попередньої додаванням до прагматичного космополітизму культурного, правового, політичного та етичного аспектів.

У працях сучасних західних дослідників (Д. Арчібуті, К. Аппія, З. Бауман, У. Бек, І. Валлерстайн, М. Гібернау, Е. Гідденс, М. Папастепану, Д. Хелд) феномен космополітизму розглядається в контексті побудови нової парадигми усвідомлення світоустрою і необхідного кроку людства до подальшого існування. Зокрема, К. Аппія досліджує трансформацію етичних цінностей в умовах космополітизму. У своїй праці "Космополітизм: Етика у Світі незнайомих" він намагається з'ясувати межі між "своїми" і "чужими" та підстави такого поділу. Особливе значення має його ідея про те, що космополітизм не скасовує однаковості, а, навпаки, вітає її у дусі лібералізму. Ліберальний космополітизм, – зазначає він, – можна представити таким чином: ми цінуємо різноманітність форм соціального і культурного життя людей; ми не хочемо, щоб всі стали частиною гомогенної глобальної культури; і ми знаємо, що це також є фактом існування локальних відмінностей (як всередині держав, так і між ними). У цьому сенсі космополітизм аж ніяк не виступає проти держави або локальних спільнот. Навпаки, вони саме і дозволяють у ліберальному дусі гарантувати космополітичну різноманітність ідентичностей. На думку К. Аппія, космополітизм не тільки відчуття того, що все має значення – це різні способи буття людини.

Сучасна дослідниця М. Папастепану вводить у науковий обіг поняття "культуралістський космополітизм", який нерозривно пов'язаний з глобалізацією, вказуючи при цьому на необхідність розуміти відмінності між глобалізацією, глобалізмом і космополітизмом, оскільки вони породжені різними причинами і відображають різні сфери суспільного життя (бо виникли в різні історичні епохи). Космополітизм – це культурне явище, що характеризує світогляд людини, тоді як глобалізація – тенденція суспільного розвитку, спрямована на становлення цілісного світу. Нерозуміння відмінностей походить від помилкових ідентифікацій. Культуралістський космополітизм покликаний, з одного боку, служити мультикультуралізму, єдності в різноманітності, з іншого – допомогти сформулювати більш критичний підхід до сучасного культурного, економічного і політичного явища і переглянути місце і потенційну роль культури в контексті глобалізації.

Дискусія щодо космополітизму сьогодні знову є актуальною, оскільки соціальна реальність значно трансформувалась під впливом глобалізації. Відновлення такої дискусії стало можливим після того, як розвиток національних держав досягнув відчутної кризи. Основою для можливості існування космополітичного суспільства слугує глобальний міжнаціональний простір. Глобалізація нівелює цінності національних культур, сприяє виникненню монокультурного світу, більше того, руйнує базові основи національних культур, формує тип людини з космополітичним мисленням, що нігілістично ставиться до цінностей власної культури, тобто "громадянина світу", для якого національне не є атрибутом сакральності.

Глобальна космополітична культура перетворює людину з соціокультурної особистості в "людський фактор" розвитку технології. Людині нав'язується інша мета: по-перше, покращувати не себе, а умови свого існування; по-друге, стати на шлях задоволення своїх гедоністичних бажань. Згідно з таким підходом екзистенційні питання підміняються поняттям "якість життя". При цьому гедонізм не закликає "стати духовнішою", "гуманнішою", а проголошує людину самодостатньою і вільною від будь-яких обмежень.

Останніми роками інші дослідники (М. Папастепану, Ю. Киршин) активно обговорюють ідею нового космополітизму, який зможе подолати недосконалість людства завдяки утвердженню космополітичної демократії. Концепція нового космополітизму передбачає формування соціокультурного простору із загальноприйнятими правилами, нормами, стереотипами комунікації, що пронизують усі культури, змінюючи характер діалогу між ними. Створюються способи взаємодії між культурами як необхідні засоби і умови міжкультурного спілкування. Класична епоха локальних культур з її завершеністю, стаціонарністю, наявністю культурних опозицій, просторовою віддаленістю, "імунітетом" до інших культур, що не допускає чужих елементів і впливів, з відносно замкненою семіотичною, мовною системою, жорсткою раціонально-теоретичною парадигмою з високим статусом і вірою в науку, трансформується в сучасній ситуації в глобальний соціокультурний простір. Космополітизм як світогляд й ідеологія передбачає впровадження демократичних цінностей у культуру, навчання, науку, медицину, релігійні організації.

При дослідженні будь-якого соціального явища у центрі уваги знаходиться взаємодія індивіда й суспільства. Такий підхід дозволяє прогнозувати напрям соціальних змін і розробляти довгострокові проекти. Інтенсивна зміна соціального й економічного життя ставить перед кожною людиною завдання безперервного та постійного професійного, соціального та особистісного зростання і розвитку. Тобто оволодіння новими практиками соціокультурного простору. Темпи зміни цього простору вимагають від сучасної людини вміння синтезувати різноманітний досвід та інкорпорувати його у єдину систему. Екстраполюючи цю ідею на сучасний культурний простір, магістральні перспективи розвитку культури повинні дотримуватись позицій "міжкультурного полілогу", що неодмінно передбачає збереження та розвиток розмаїття культурних цінностей, норм, парадигм і форм діяльності, виходячи з діалогічної взаємодії різних культур. Ідеї культурного розмаїття, культурного плюралізму втілюються передусім у концепціях космополітизму.

Висновки. Космополітизм є давно очікуваною, проте, ще недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу, зокрема, переходу в мережеве суспільство, яке нині ще не охоплює увесь світовий простір, але становить ядро світової соціальної структури і демонструє тенденцію до швидкого поширення. Можна погодитися з позицією У. Бека, який стверджував, що ми не знаємо як буде розвиватися далі людство: чи будуть набирати силу пропеси інтеграції та взаємозалежності націй, або ж посиляться опір означеним процесам. Залежно від реалізації можливих сценаріїв і будуть складатися оцінки феномена космополітизму та його вплив на розвиток майбутньої цивілізації.

Література

1. Бек У. Що таке глобалізація? Помилки глобалізму – відповіді на глобалізації. М., 2001. 237 с.
2. Бек У. Космополітичний світогляд. М.: Центр досліджень постіндустріального суспільства, 2008. 336 с.
3. Appiah K. A. Cosmopolitan patriots. Critical Inquiry. 1997. Т. 23. № 3. С. 617–639.
4. Appiah K. A. "Cosmopolitan Patriots", in Cheah, P. and Robbins, B. (eds). Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998. P. 94.
5. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – 250 с.
6. Гурик М. І. Шумка М. Л. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/29229>
7. Костиця І. О. Національний простір як феномен політичної антропології. Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки КНУКіМ. К., 2011. Вип. 12. С. 110–117.

8. Киришин Ю. Я. Концепція космополітизму. URL : <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>.